

GÜNÜMÜZ SANAT EĞİTİMİNDE SOSYAL SORUMLULUK PROJELERİ, EĞİTİM PROGRAMLARI VE HEYKEL EĞİTİMİ

Berna KAYA OKAN*

Çankırı Karatekin Üniversitesi

ÖZET

Sanat Eğitimi çocukların katılımcı, girişimci, özgüvenli, kendini ifade edebilen estetik değer yargıları gelişmiş bireyler olmalarına katkı sağlamaktadır. Günümüzde Sanat Eğitimi veren sosyal sorumluluk projeleri sanatın ve sanat eğitiminin bireysel ve toplumsal yararlarının günümüzde daha iyi anlaşılması üzerine ortaya çıkarak yaygınlaşmıştır. AB'ye katılım sürecinde Resmi ve sivil toplum kurumları sanat ile ilgili sosyal projeler üretmeye önem vermeye başlamışlardır. Heykel eğitimi, çocukların ruhsal ve psiko-motor gelişiminde çok önemli bir rol oynar. Günümüzde Türkiye de Eğitim programları ve sosyal sorumluluk projelerinde 'Heykel' ile ilgili çalışmalar giderek artmakta ve ilgi çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sanat eğitimi, sosyal sorumluluk, heykel eğitimi

CIVIL SOCIETY INITIATIVES, EDUCATION PROGRAMMES AND SCULPTURE EDUCATION IN TODAY ART EDUCATION

ABSTRACT

Art education enables children to be participating, entrepreneur, self confident, smooth-spoken individuals and to have a sense of aesthetics. Today, civil society initiatives which are for art education become widespread through the personal and social benefits of art and art education understood well. During the pre-accession period to EU, official and non-governmental organizations give importance to producing art projects. Sculpture education plays an important role in children's mental and psychomotor development. Nowadays, sculpture works in educational programmes and civil society initiatives gradually increase and arouse interests in Turkey.

Keywords: Art education, civil society initiatives, sculpture education

1. GİRİŞ

Yüzyılın başından itibaren sanat eğitim okullarının etkinliği ve ağırlığı artmıştır (Tepecik, 2002:12). Bauhaus gibi sanat eğitim kuruluşları, sanat eğitiminde en çok duyguların eğitilmesine önem vermişlerdir. Duyularla algılama, bilme ve öğrenmenin de önemli bir bölümünü oluşturduğundan, çocukların duyarlılıklarının eğitilmesi, onlara bu yetilerin kullanabilme becerisinin kazandırılması ve öğretilmesi hem sanat eğitimi hem de genel eğitim açısından önemli kabul edilmektedir (San, 1977:73).

Okul öncesi kurumlarda, çocuğun yaratıcılığını geliştirmek için, iyi hazırlanmış bir eğitim programı içerisinde yer alan yaratıcı sanat etkinliklerinden, yaratıcı oyun, yaratıcı dramatizasyon, yaratıcı dans, ilgi köşeleri, çeşitli oyun ve oyuncaklardan yararlanılmaktadır. Bu çalışmalar yardımıyla çocuğun dikkatini bir konu ve malzeme üzerinde odaklaşmasını sağlamak, el-göz koordinasyonunu geliştirmek, duyuusal yönden rahatlamasını sağlamak, kendine güvenin geliştirilmesinde yardımcı olmak mümkündür (Argun, 2004:57).

* Yazışma yapılacak yazar: kaya_okan@yahoo.com

Makale metni 04.05.2011 tarihinde dergiye ulaştırılmış, 30.09.2011 tarihinde basım kararı alınmıştır.

Sanat Eğitimi, bireydeki yaratıcılık potansiyelini ortaya çıkarmanın yanı sıra sanattan anlayan, onu seven, bilinçle izleyen bireyler yetiştirme, toplumun giderek sanayileşmesi ve insanların mekanik bir ortama yöneltilmesi sonucu bireye birtakım duygusal değerler yükleme ve hayatını bu yolla zenginleştirmede oldukça gereklidir.

Son yıllarda bütün dünyada yaygınlaşan sosyal sorumluluk projeleri ve eğitim programları ile birçok resmi ve sivil kurum sanat ile ilgili projeler üretmektedirler. Bu yolla sanatın ve sanat eğitiminin bireysel ve toplumsal yararları daha görünür kılınmaya çalışılmaktadır.

Sanata ve duyguların eğitimine önem veren okul ya da eğitim sistemlerinde, duygular eğitilirken, zihinsel yeteneklerin, düşüncenin ve zekânın da geliştiği gözlenmektedir. Sanat, duygu ve düşünce arasındaki iç içe geçmiş bağlantıyı vurgularken, öğrenme ve gelişim sürecinin de etkin bir yardımcıdır.

Kendisine sanatla ilgili alanlar erkenden açılmış, evinde, yuvada, anaokulunda sanat eğitimi almaya başlamış çocuk, ilkokulda sınıflar ilerledikçe, çevresindeki sanat olaylarını, biçimlendirmeleri değerlendirebilir; güzeli anlamaya ve aramaya başlar. Çocuğun bir yaşından okula başladığı sürece kadar yaptığı sanat çalışmaları, onun okuldaki öğrenme başarısını etkiler ve gerek duygusal gerekse zihinsel gelişimine sayısız fayda sağlar. Okulöncesi dönemde sanatla ilgilenmek çocuğun kendini ifade etmesine yardım ettiği gibi, karalamalar ve serbestçe yapılan çizimler, ileride yapacağı okuma yazma çalışmalarına temel oluşturur.

Sanat eğitimi alan çocuk ile almayan okul öncesi sanat eğitimine başlayan çocuklar arasında büyük farklılıklar görülür. Günümüzde sanat eğitimi ihtiyaçlara cevap verebilmek için çok yönlü olmak zorundadır. Çocuk doğal olarak yaratıcı fikirlerle dolu keşfetmeye hazır bekler. Önce fikirleri, hayal gücü kışkırtılmalı sonra resim, heykel, seramik, drama birlikte yer değiştirerek kullanılmalıdır. Sanatın çok yönlü yapısıyla gelişen çocuklar ileride hızla gelişen teknolojiye çok yönlü düşünebildikleri için daha kolay uyum sağlarken geçmişi de daha iyi anlayabileceklerdir. Schiller, 'İnsanın Estetik Eğitimi Üzerine Mektuplar'adlı eserinde insanın gelişiminin amacı yeteneklerin tüm yönlü geliştirilmesi yani şahsiyetin harmonik bir bütün olarak geliştirilmesi olduğunu ve tek yönlü eğitimin insan kişiliğindeki uyumu bozduğunu savunmuştur.

21.yy.da insanlık zihinler arası bir rekabetin içindedir. Bu yarışın içinde sanat eğitimi önemli bir rol üstlenmiştir.. Çünkü yetkin bir eğitilim, okulun tam anlamıyla toplumsallaşması sonucunda gerçekleşecektir. Bu da çocuğun yararlı bir birey olarak topluma kazandırılmasını gerektirir.

Ülkemizdeki eğitim sisteminde kalabalık mevcutlu sınıflarda ve sınırlı ders saatleri ile öğrencilere sanatsal bir bakış açısı kazandırmak oldukça zordur. Ne yazık ki ders dışı sanatsal etkinlikler, kurslar... İle bu açığı kapatmak olasıdır. Son yıllarda EQ'nun IQ'dan daha geçerli olduğu kanıtlanmıştır. Aileler çocuklarının duygusal zekâsının geliştirmek ve yaratıcılığını ortaya çıkarmanın ne denli önemli olduğunu farkına varmışlardır. Eliel Saarinen'Form Aroması, Sanat Üzerine Bir Deneme'de; eğitimin, olayların öğretimini ve bunlar ne için düşünülmüş ise onların, periyodik düzenlenmesini kapsadığını söylemektedir. Bu konudaki önemli bir saptaması da; öğrencinin, öğretim süresince her türlü malzeme ile doldurulacak bir çuval gibi görülmesidir. Okul yılı bittiğinde her şey orada ise amaca ulaşılmıştır.

Tüm bu özelliklerinden dolayı toplumsal kurumlar sanatı göz ardı edemez ve sanatın gelişmesi ve yaygınlaşmasında önemli bir sorumluluğu üstlenmek durumundadırlar. Resmi ve sivil kuruluşların sanatsal projeler ve etkinlikler üretebilmesinin sebebi budur. Uygulanan sanat eğitimi programları ile bireyin kendi yeteneğini ölçmesi ve geliştirmesi sağlanabilir. Gerçek ilgi ve değerlerini belirleme de en önemli etken programın uygulayıcısı ve uygulama ortamları olmaktadır. Toplumda birçok kişi vardır ki ilgi ve yeteneklerinin fark edilmemesi ya da üzerinde durulmaması sonucu gerçek anlamda kendini tanıma şansı edinemedişlerdir.

2. UYGULAMALARDAN ÖRNEKLER

Sanatın ve sanat eğitiminin bireysel ve toplumsal yararlarının günümüzde daha iyi anlaşılması için resmi ve sivil kurumların sanatla ilgili projeler üretmesi kaçınılmazdır.2003 yılında Türk Eğitim Gönüllüleri Vakfı'nın Uluslar arası Gençlik Vakfı ve bazı şirketlerle yaptığı 'Düşler Atölyesi'adlı projede 3 yıl içinde 3000 çocuğa ulaşılmış, gönüllü

Günümüz Sanat Eğitiminde Sosyal Sorumluluk Projeleri, Eğitim Programları ve Heykel Eğitimi

kişilerinde eğitime katılmasıyla çocuklar sanatla buluşturulmuşlardır. Projenin sonunda yapılan ankette çocukların eğitimle ilgili motivasyonlarının, gelecekle ilgili umutlarının, temel yaşam becerilerinin arttığı gözlenmiştir.

1975 yılında hem iktisatçı hem politikacı olan Jose'Antonio Abreu, fakirlikle boğuşan kanunsuz eylemlere yönelen 11 sokak çocuğuyla işe başlamıştır. Bir gün sonra müzik dersine 25 çocuk gelmiş. Ertesi gün 46, sonra 75 çocuk. O günden bu güne müzik eğitimine ülkenin her yerinde yüzde 90'ı olumsuz sosyo-ekonomik koşullardaki, kimi özürü 400 bin çocuk katılmıştır. Venezüella'da yapılan bu sosyal sorumluluk projesiyle 30 yılda 400.000 sokak çocuğuna müzik eğitimi verilmiştir.

Sanat ile toplumun ve çocukların buluşturulduğu eğitim programları ve sosyal sorumluluk projeleri birçok alanı kapsamaktadır. Bunlardan Üç Boyutlu Çalışmaları içeren programlar, heykel çalışmaları ile ilgili programlardır. Heykel ile ilgili çalışmalarda, çocukların önceleri yüzeysel bir algıya sahip oldukları ve nesnelere tanıdığı oranda üç boyutu algılamalarından yola çıkılarak onlara üç boyutlu oylumsal çalışmalar yaptırılır. Bu sanatın ana malzemesi kil'dir. Kil, çocukların ruhsal ve psiko-motor gelişiminde çok önemli rol oynar. Oylumsal çalışmaların başında, kil, plastilin ve kâğıt hamuru ile yapılan çalışmalar gelir. Heykel çalışmaları özellikle el, bilek ve parmak kaslarının kuvvetlenmesine, daha koordineli hareket etmesine, el ve göz koordinasyonunun gelişmesine yardımcı olur. Çocuklar Heykel çalışmaları ile kendi dünyası ve çevresi ile ilgili gözlemlerini, izlenimlerini ve duygularını anlatırken hacimsel bir dokunulurluğu olan çalışmalarla üretici olmanın zevkini yakalar. Yoğurma maddelerini tanır. Koparma, ekleme, çıkarma çalışmaları yapar. Kil ve benzeri malzemelerin yanı sıra heykel malzemesine rahatlıkla dönüştürülebilecek olan atık malzemeleri keşfeder ve çalışmalar yapar. Bir taraftan bakma eylemi içerisinde görmeyi öğrenirken, diğer taraftan dokunduğu, biçimlendirdiği değişik malzemeleri tanıma olanağı bulur. Doğaya ve çevresinde gelişen ve değişen olaylara farklı bir gözle bakıp bunu üç boyuta dönüştürür. Soyut kavramları algılaması kolaylaşır. Grupla çalışma ve birlikte iş bitirme alışkanlığı edinir. Araştırma, bulma, sınıma, yeniden kurma gibi yaratıcı süreçle ilgili aşmaları kavrar. Dokunsal algısı gelişir. Atık malzeme kullanma ile çevresindeki tüm nesne'lere farklı bir gözle bakar. Keşiflerde bulunarak nesnelere özelliklerinin farkına varır. Denge, ritm, hareket, zıtlık, dominantlık, ışık-gölge, biçim, doku gibi plastik değerleri tanır. Malzeme, teknik, biçim, içerik, kompozisyon kavramlarını tanır. Alet, edevat kullanımını öğrenir.

Ülkemizde son yıllarda sosyal sorumluluk projeleri oldukça önem kazanmıştır. Birçok önemli kuruluşun sponsorluğunu üstlendiği bu projelerden, Cow Parade ile 2007 yılında İstanbul sokakları, ünlüler ve öğrenciler tarafından tasarlanmış rengârenk inek heykellerinin sergilendiği dünyanın en büyük halka açık sanat etkinliğine ve anlamlı sosyal sorumluluk projesine ev sahipliği yapmıştır. Süttaş'ın ana sponsorluğunda ve değişik firmaların katılımıyla şehrin en hareketli merkezlerinde sergilenen inek heykelleri Şişli, Nişantaşı, Harbiye, Beyoğlu, Bebek, Ortaköy, Sultanahmet, Kanyon, Akmerkez, Profilo, Metro City, Cevahir alışveriş merkezlerinde yer alarak, şehirde 12 hafta boyunca sergilenmiştir.

Genç İstanbul Modern'de Yaratıcı Atölyelerin Eğitim Sponsoru Garanti Bankasıdır.'Taşın İçinde Saklı Kuş'25 Mayıs 2007-31 Temmuz 2007 tarihleri arasında Paris, Centre Georges Pompidou ile ortaklaşa gerçekleştirilen,2009 yılına kadar devam eden bir eğitim Programı dizisidir. Proje dizisinin ilk etkinliği, Constantin Brancusi'nin yapıtlarına özgü kavramlardan esinlenerek düzenlenen enteraktif oyunlar aracılığıyla 6-16 yaş arası çocukları ve gençleri heykelde yaratıcı süreçle tanıştırmannın hedeflendiği bir etkinliktir. İstanbul Modern Sanat Müzesi'nin Georges Pompidou ile üç yıllık bir anlaşma gerçekleştirmesi sayesinde, Avrupa'da 30 yıldan bu yana sanat eğitiminde öncü konumda olan, çok farklı çağdaş yöntemler kullanan Centre Georges Pompidou, üç yıl boyunca hem İstanbul Modern Eğitim ve Sosyal Projeler Birimi'ne bilgi, birikim ve deneyimini aktaracak hem de çocuk ve gençlere atölye ortamında sanat eğitimi verilmiştir.

Ülkemizde ilk gerçekleştirilecek olan bu enteraktif program yılda iki kez 2,5 aylık sürelerde,6-16 yaş grubuna yönelik olarak uygulamalı sergiler ve atölyeler düzenlenecektir. Genç İstanbul Modern'de genç ziyaretçiler ve ailelerinin, üç yıl boyunca Brancusi, Matisse vb. modern sanatın en önemli isimlerinin dünyalarını ve sanatlarını yaratıcı öğrenme yoluyla enteraktif olarak keşfedebileceklerdir. Çocukların birebir ahşap, mermer, bronz blokları parlatıp, törpülemesiyle, bronzun iyice perdelanıp pürüzsüzleştirilmiş yüzeyini, taşın sert dokusunu, ahşabın yumuşaklığını hissedebileceklerdir. Bir başka alanda çocuklar Brancusi'nin heykellerinin ayrılması parçası olan kaidelerden esinlenerek yapılmış geometrik bloklarla, silindirik yığınlarıyla, küplerle ve yarımkürelerle sanatçının Sonsuz Sütun adlı yapıtının altında yatan ilkeye öykünerek biçimlerin, renklerin çeşitli kombinasyonlarıyla sonsuz birleşimler yapmışlardır.

Çocukların ilgisini hayli çeken projelerden Sakıp Sabancı Müzesi'nde, insanlık tarihine bir yolculuk yaparken yazının icadını öğretiyor taşa, kile ve kâğıda yazılar yazdırılmıştır. FI'ART-Ailelerle Uluslar arası Sanat Festivali'nde anne, baba ve çocuklara 'nesne' teması çerçevesinde büyük atölye sunulmuş ve 'Kullanılmayan Nesnelere Müzesi' başlıklı bir çalışma yaptırılmıştır. Çalışmanın amacı, çocukların gündelik yaşamda sürekli kullanılan ve önemsenmeyen nesnelere farklı gözlerle bakmaları, eski eşyalara yeniden yaşam ve işlevsellik kazandırmaları sağlanmıştır. Bu farklı atölyeye katılacak olan ailelerden oyuncak, mutfak gereçleri, aletler, eski ne varsa alıp getirmeleri istenmiştir. Bu nesnelere ilgi çekici hale getirmek, farklı malzemelerle birleştirmek amaçlanmıştır. Müzeliğin objeler haline gelen çalışmalar kurgulanan küçük müzeciklerde sergilenmiştir. 6–16 yaş arası çocukların yaptığı bu çalışmalar, Kullanılmayan Nesnelere Müzesi Atölye çalışmaları adı altında toplanabilir.

İstanbul Modern'de (2007) yaz dönemlerinde 6–12 yaş çocuklara yönelik atölye çalışmaları gerçekleştiriliyor. Yaratıcı atölye'de çocuklar, uygulanan dokuz ayrı etkinlikte haftanın beş günü diledikleri projelere katılabiliyorlar ve tamamladıklarında sertifika alabiliyorlar. 'Yan yana kutular, içlerinde ne var?' başlıklı projede çocuklar yanlarında getirdikleri nesnelere karton kutulara yerleştirerek gizemli sanat yapıyorlar. Bu üç boyutlu çalışmalar bir araya getirilerek ortak bir yapı oluşturmuşlardır.

Ömer Uluç'un 'Mavi Hayalet ve İki Arkadaş' isimli yapıtından esinlenerek hazırlanan projede çocuklar, soyut ve soyutlama çalışmaları gerçekleştirmişlerdir (31 Temmuz–03 Ağustos 2007).

Çocuklar 'Flora'nın Bahçesinde' başlıklı atölyede çiçek ve bahar tanrıçası Flora'dan yola çıkarak, doğanın mucizelerinin izini sürmüş, kumlardan, dallardan, köklerden, taşlardan heykeller yapmışlardır (21–24 Ağustos 2007).

İlhan Koman Vakfının BİS projesiyle 100 çocuk üç ay süreyle heykel eğitimi almıştır; çocukların yaptığı dört heykel büyütülmüştür. Daha önce biri Cihangir'e diğeri Balat'a konulan heykelleri yapmadan önce 7–14 yaş arası çocuklar, öncelikle İstanbul'daki heykelleri gezmişlerdir.

Sakıp Sabancı Müzesi'nde Rodin'in eserlerinden yola çıkılarak heykel sanatının tarih boyunca nasıl geliştiğini ve bu sanatın inceliklerini göstermeyi, böylece Heykel sanatı ile farkındalık kazandırmayı amaçlamıştır. Ayrıca program boyunca çocuklar, insanlar neden heykel yapmışlar ve yapıyorlar? Ve Rodin neden farklı? Sorularına eğlenceli, heyecanlı ve meraklı bir şekilde yanıtlar aramışlardır.

Bu Çalışmanın Programı şöyledir:

- Tanışalım
- Heykelin Öyküsü
- Heykel Dünyası(8 yaş üstü)
- Hafızalardaki Heykel(8 yaş altı)
- Heykelden Dramalar
- Hadi Heykelleri görelim
- Ben de Çizebilirim
- Şekillerden Heykele(5–7 yaş)
- Benim Büstüm(8 yaş üstü)
- Kolektif Rölyef (12–14 yaş)
- Her Şey Heykel Olabilirmi?(12–14 yaş)

'Ben Rodin'de, 30.000 yıl önce yapıldığı düşünülen ve heykelin ilk örneği kabul edilen Willendorf Venüsü'nden bu yana heykel sanatının geçirdiği evreler, biçim, malzeme ve işlevleriyle eğlenceli bir dille anlatılmıştır.

'Ben Rodin', heykelin Anadolu, Urartu, Eski Mısır, Eski Yunan ve Astek medeniyetlerinin örneklerine değindikten sonra, sözü usta Rodin'e bırakıyor.

Rodin'in dilinden sanatçının heykel sanatına yaklaşımını ve geçirdiği evreleri anlatan kitap, yine Rodin'in 'insan eğer isterse taşları bile konuşurur' der. Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi'nde, Akbank sponsorluğunda 'Heykelin Büyük Ustası Rodin İstanbul'da' başlıklı sergi kapsamında, 'Ben Rodin' isimli bir çocuk kitabı hazırlanmıştır. 'Ben Rodin', heykeltraş Rodin'in 203 eserinin sergilendiği müzeyi ziyaret eden çocuklara, heykelin serüvenini yalnız bir dille

tanıtmayı amaçlıyor. Sergi kapsamında düzenlenen eğitim programlarına katılan çocuklara ücretsiz dağıtılan kitabı Ravza Kızıltuğ tasarlamış, Sibel Sonmaz yazmış, Cem Kızıltuğ ise renkli ve neşeli illüstrasyonlarla resimlemiştir. Pera Müzesi çocuk atölyeleri, Pace Çocuk Sanat Merkezi tarafından düzenleniyor. Resim ve Heykel ağırlıklı olarak verilen etkinliklerden Miro Sergisi etkinliğine katılan küçükler sanatçının eserlerindeki karakterlere heykel ve baskı teknikleri ile hayat vermişlerdir. Santral İstanbul, plastik sanatlar atölyelerinin etkinlikleri arasında kilden heykel yapma çalışmaları halen sürmektedir.

3. SONUÇ

Sonuç olarak eğitim programları ve sosyal sorumluluk projelerinin amaçları aşağıdaki gibi sıralanabilir;

- Sanat Eğitimi yoluyla çocukların psiko-sosyal gelişimlerine katkı sağlamak.
- Sanat Eğitimi yoluyla toplumda, ruhsal bakımdan sağlıklı, katılımcı, girişimci, özgüvenli, kendini ifade edebilen, estetik değer yargıları gelişmiş bireyler ortaya koyabilmek.
- Alt-orta sosyo-kültürel ve ekonomik çevrelerden gelen çocukların, toplumla bütünleşmelerini, etkin iletişim ve insan ilişkileri konularında deneyim kazanmalarını sağlamak.
- Geleceğin gençleri olarak dışlanmış, soyutlanmış topluluklara yönelmelerini önlemek aktif katılımları ile sanat alanında gizil güçlerini ortaya koyan, yaratıcı, üretken, paylaşımcı, sorumluluk bilinci yüksek bireyler yetiştirmek.
- Çocukların koro, görsel çalışma grupları içerisindeki paydaşlarıyla, öncelikle kendi çevresi ve şehrinde sonra Türkiye'deki benzer gruplarla ve daha sonra dünyadaki benzer çocuk gruplarıyla iletişim ve işbirliğini sağlamak.
- Takım çalışmasını, ortaklık, iletişim konularında bilinçlenmelerini sağlamak.
- Sanat eğitimi yoluyla, çocukların psiko-sosyal gelişimleri konusunda kamuoyunu bilgilendirme, ilgiyi çekme, böylece toplum kökenli, toplumla bütünleşen değişim programlarını gerçekleştirmek.
- Avrupa Birliğine katılım sürecinde Türkiye-Avrupa arasında bir kültür köprüsü kurma düşüncesine katkıda bulunurken kendi toplumunun geçmiş zenginliklerine sahip değerleri benimsemesini ve özümsemesini sağlamak.
- Sanat alanıyla ilgili özel yeteneklerini geliştirebilecekleri planlı, programlı bir eğitimin uygulanması sonucunda, sanatı meslek olarak seçenlerin yanında estetik algı ve yargıları gelişmiş, sanatsal birikimi olan kültürlü bireyler yetiştirmek.
- Çalışmalara katılacak çocukların ve ailelerin sanat eğitimine verdiği önemi artırma ve bilinçlendirme.

KAYNAKLAR

- Argun, Y. 2004. Okul Öncesi Dönemde Yaratıcılık ve Eğitim, Ankara: Anı Yayıncılık
- San, İ. 1977. Sanatsal Yaratma, Çocukta Yaratıcılık. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- San, İ. 1985. Sanat ve Eğitim, 2. Basım, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi yay. No:151, Ankara
- Kehnemuyi, Z. 1995. Çocuğun Görsel Sanat Eğitimi, Y.K.Y, 1. Baskı
- Kırıçoğlu, O. 1991. Sanatta Eğitim (Görmek, Anlamak, Yaratmak), Eğitim Kitabevi, Ankara
- Terwiel, C. 1999. Okul Öncesi Eğitiminde Bir Malzeme Olarak Kil'in Yeri, Doktora Tezi
- Tepecik, A. 2002. Grafik Sanatlar: Tarih-Tasarım-Teknoloji (1. Basım), Ankara: Detay-Sistem Ofset
- Fletcher, A., Renshaw, A. 2007. Çocuklar İçin Sanat Kitabı, Yapı Endüstrisi Yayınları, 1. Baskı